

Ismertetések és bírálatok.

Újabb fonétikai irodalom.

DUNAY FERENCZ. *Átíró hangrajz* különös tekintettel a magyar nyelvhangok kifejlődésére szóban és írásban. Budapest, 1901. — *Hangrajz és helyesírás* különös tekintettel a magyar hang- és nyelvtan követelményeinek lehető összeegyeztetésére. Budapest, 1902. — *A magyar hangrajz gyakorlása* és az ebből kiderülő igaz helyesírás. Budapest 1901.

SARBÓ ARTUR dr.: *Népszerű útmutatás a beszédhibák felismerésére és elhárítására* szülők és tanítók részére. Budapest, 1901.

KLIS LAJOS: *Közérdekű tudnivalók a siketnémákról*. Vác 1901.

La Parole. (Revue Internationale de Rhinologie, Otologie, Laryngologie et Phonétique expérimentale. Directeurs: M. NATIER et l'abbé ROUSSELOT).

Midőn a fonétika irodalmának újabb haladásáról legutoljára hírt adtam (NyK. 30: 121), csupa külföldi munka ismertetésére kellett szorítkoznom. Annál öröndetesebb, hogy most magyar művekről is szólhatok, melyek vagy egészen, vagy legalább részben fonetikával foglalkoznak. E művek közül a figyelemre legméltóbb DUNAY FERENCZ *Átíró hangrajza*, mely egy hatalmas kötetben (524 l.) tárgyalja a magyar és több idegen nyelv hangjainak képzését s az ezzel érintkező kérdéseket, bemutatja az ő új fonétikus írását, végül még a magyar írásmód teljes átalakításáról és egyszerűsítéséről is szól. E nagyobb munkának könnyebben érthető kivonata a *Hangrajz és helyesírás*. E két könyvön kívül egy kisebb füzetben bemutatja *A magyar hangrajz gyakorlását* is.

DUNAY könyve csaknem 50 évi munka eredménye. Már akkor hozzáfogott rendszerének kidolgozásához, midőn BRÜCKE alapvető munkája (*Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*) 1856-ban megjelent, s azóta folyton figyeli és tanulmányozza a legkülönbözőbb nyelvek kiejtését s az egyes hangok képzését. Azonban a fonétika irodalmát, mint az előszóban maga is megvallja, nem kísérté figyelemmel. «Igaz, az utóbbi években már nem is nagyon kerestem [t. i. megfigyeléseinek igazolását]; mert, meg levén győződve saját rendszerem alaposágáról, csak ezt fejthettem ki, vagy semmit, s lemondtam oly tekin-

télyek után nézni, melyek a magam nézeteit támogathatnák.» (26—27. l.) TECHMER folyóiratával még megismerkedett, arról azonban már nem vett tudomást, a mi a fonétika irodalmában az utóbbi két évtizedben történt. E mellett DUNAY nem a hangok képzésének elemzésére fekteti a fősúlyt, hanem arra, hogy bemutassa, mily tökéletes az ő fonetikus írása. «Átíró hangrajznak — phonetica transscriptoria — azért nevezem dolgozatomat, mert nemcsak a nyelvhangok czélszerű leírását, hanem főleg azok természetének kitüntetését tűztem ki feladatommúl; ezt pedig az azt híven követő s a hangoknak egymáshoz való viszonyát minden egyes jegyben megvilágító vonások, vagyis minden mástól független és csupán a hangok természetét néző írás nélkül nem lehet.» (23. l.) «A magánhangzók feltételeinek szervi kutatása a gégében, torokban, hangrésben és hangszalagokban nem is igen érdekelt, mert szerintem nem azok eredetének kutatása s a szervek általi létesítése, hanem azoknak minősítése, hangzási pontok meghatározása a hangrajz feladata.» (27. l.)

A mű keletkezésének története s a szerző világosan meghatározott célja megmagyarázza a mű érdemeit és hibáit. DUNAY kitünő megfigyelő s idegen nyelvek hangjait és kiejtését pontosan és híven tudja utánozni; tehát könyvében is gyakran találunk finom megfigyeléseket, tanulságos fejtegetéseket, midőn egy-egy idegen hangról van szó. Azonban nagy kár, hogy a fonétikának fiziológiai részét mellőzi, sőt néha lenézi (v. ö. pl. 49. l.). Pedig a fonétikának biztos alapja csakis az anatomia és a fiziológia. Akár az élő nyelv hangjainak megfigyelésében, akár az idegen nyelvek kiejtésének elsajátításában, vagy a siketnémák tanításában akarjuk a fonétikát használni, mindenütt az egyes hangok képzésének pontos elemzésére van első sorban szükség. Igaz, hogy ebben nagy segítségünkre van a hangok akusztikai hatásának megfigyelése is; tehát ha egy nyelvet fonetikai szempontból akarunk tanulmányozni és tárgyalni, nem szabad elhanyagolnunk sem az akusztikai, sem a fiziológiai szempontot.

Az egyes hangok elemzésében túlzásba is megy DUNAY. A magyar nyelvnek eddig megállapított magánhangzóival nem elégszik meg, hanem mindegyiknek különböző fajtáját keresi, úgy hogy a magyar nyelv kiejtésében kétféle rövid *e*-t (*e, ä*), kétféle *ë*-t (*é, e*), *i*-t (*i, y*), *o*-t (*o, o*), háromféle *ö*-t (*ö, ë, œ*) stb. talál s az *ö* új helyesírásában mindezeket jelölni is akarja, úgy hogy 15 magánhangzónk helyett 19-et sorol el, s a különböző ékezetekkel együtt 28-féle magánhangzó jel van az *ö* magyar betűi közt. E nem létező különbségek megállapítására csak úgy juthatott DUNAY, hogy nem elemezte az egyes magánhangok képzése módját, nem vizsgálta eléggé beszélő szerveink működését, hanem összezavarta a nyelvtörténetet a mai kiejtés tárgyalásával és fonetikai alapon akarta

magyarázni a magyar nyelvnek egyes történetileg fejlődött sajátosságait. A magánhangzók illeszkedését nem lehet csakis fonétikai alapon tárgyalni, mert ennek mai állapota a magyar nyelv több százados fejlődésének eredménye. Még kevésbé lehet a tóvégi magánhangzók (mások szerint kötőhangzók) és a ragok magánhangzóinak minőségét fonétikai alapon magyarázni, mert a magánhangzók mai használatába is a szavak történetének számos más mozzanata játszik belé. Azok a törvények, melyeket DUNAY e fejtegetései közben felállít, kényszerítették őt arra, hogy a magyar hangok között oly különbségeket keressen, a melyeneket az élő kiejtésben megállapítani nem lehet.

DUNAY könyvében fontosabbnak tartja az ő hangrajzát a hangok elemzésénél. Oly írást akart megalkotni, melyben «a hangjegy úgy van alkotva, hogy maga mondja meg mindenkinek, a ki az írás néhány alaponalával és annak jelentőségével megismerkedett: én az a hang vagyok és más hang nem is lehetek.» (Hangrajz és helyesírás, 12. l.). Ha sikerül akár DUNAYnak, akár másnak ilyen hangírást megalkotni, igen nagy hála kötelezi le a fonétika s általában a nyelvtudomány minden művelőjét. Milyen szép volna, ha az alapelvek megismerése után könnyű szerrel le lehetne olvasni evvel az új fonétikus írással feljegyzett bármely szöveget!

E folyóiratban többször volt már alkalmam a különböző fonétikus írásokról szólni s kifejtettem már, hogy legpontosabban az olyan írásrendszert lehet kidolgozni, mely nem ragaszkodik a hagyományos betűkhöz; csak hogy az ilyen írásrendszer nem számíthat elterjedésre, legfeljebb egy-két fonétikai mű veszi hasznát. Ellenben a meglévő betűkhöz némileg ragaszkodó írásmód könnyebben terjed el s ez is fejleszthető s a tudomány céljaihoz alkalmazható.

DUNAY egészen új írásmódot dolgozott ki, melyben minden egyes jelnek az a feladata, hogy maga mondja meg képzése módját. Az írásmód kidolgozása igazán szellemes, ügyes s a hangképzés mindenféle mozzanata kiterjeszkedő, s ha mégsem felel meg annak a célnak, a melyet megalkotója vele el akart érni, ennek főoka az, hogy a cél a maga teljességében elérhetetlen. Minden egyes hang képzése oly bonyolult s beszélő szervünk egyes részeinek oly sokféle működésétől függ, hogy az írásban e működést egy jellel feltüntetni lehetetlen,*) s az illető jegy,

*) Ha a hangok képzésének minden egyes mozzanatát jelölni akarjuk, ezt egy jellel nem lehet elvégezni. Ezért próbálta meg JESPERSEN (*The Articulation of Speech Sounds represented by means of Alphabetic Symbols*), hogy a hangképzés minden egyes részletét külön-külön jelölje, tehát egy-egy hang teljes képzését 5—6 jel együttesen mutatja.

akár betűt, akár másféle jelet használunk, mindig csak szimbolum a lesz az illető hangnak, sohasem pontos mása. Minél egyszerűbbek és minél könnyebben megjegyezhetők ezek a szimbolumok, annál egyszerűbb és könnyebb az illető fonétikus írás. BELL *Visible speech*-e sem igazán az, a mit neve mond; az ő jeli is csak szimbolumok, csakhogy alakjuk bizonyos tekintetben utal az illető hang képzése módjára. Erre törekszik DUNAY is s ennél többet nem is érhet el.

Írásrendszerének egyik alapelve, hogy a magánhangzók (az ő elnevezése szerint: *szólatók*) alakja más legyen, mint a mássalhangzóké (*neszejtők*). A magánhangzók jelölésére a vízszintes egyenes vagy görbe vonást használja. «Az egyenest az *á*-nak, a kétféle fekvésű görbe közül pedig észszerűen a homorúat csak az *ú*-nak és a domborúat csak az *í*-nek jelzésére fogjuk fordíthatni; mutatja az I. tábla első fejsorán látható nyelvállás, mely szintén *ú*-nál homorú, *á*-nál egyenes és *í*-nél domború» (u. o. 15. l.). A magánhangzók alakjának megállapításában egy nagy tévedés vezet felé DUNAY-t. Azok a rajzok, melyek a *Tagoló táblán* az egyes hangok képzésének módját mutatják, nagyon tökéletlenek s az *ú* rajza egészen rossz. Az *ú*-t ejtve nyelvünk a szájüreg hátsó részében a szájpadlás felé emelkedik s felülete épp oly domború, mint az *í* ejtésekor, csakhogy az *í*-t a szájüreg elülső, az *ú*-t pedig a hátulsó részében képezzük. Tehát a domború vagy homorú vonás használata akár az *ú*, akár az *í* jelölésére egyformán használható. S e vonások változtatása a többi magánhangzó jelölése czéljából szintén nem függ össze képzésük módjával, hanem teljesen önkényes. A mássalhangzókat függőleges vonal jelöli; az ajakhangokat egy vonal, a nyelvhangokat két párhuzamos vonal, a torokhangokat hurokvonal. A vonalak különböző alakítása jelöli a mássalhangzók képzésének egyéb sajátosságait is. E jelek alakja sem mutatja magát a képzés módját, mert a jelölésnek mindegyik módja épp úgy jelölhetne bármely másforma képzést is. Tehát DUNAY fonétikus írásában is minden egyes jel csak szimboluma egyik vagy másik képzésmódnak, de nem mutatja meg magát a képzésmódot. Az egész írásmód igen érdekes, azonban az a nagy baja, hogy megtanulása nehéz, olvasása még nehezebb. Írásban elég könnyen folyik, de nyomtatása, az eddig megjelent szövegekből ítélve, úgy látszik nehézséggel jár.

E fonétikus íráson kívül DUNAY a latin betűk változtatásával új magyar helyesírást is ajánl, mely eddigi betűinket számos új jellel gyarapítaná. Habár mai történeti írásmódunk sok tekintetben tökéletlen, mégsem hiszem, hogy egyáltalán szó lehet egészen új írásmód elfogadásáról, mely mai közhasználatban levő írásmódunk helyébe lépne. Hiszen látjuk, mily nagy nehézségekbe ütközik, ha helyesírásunkat csak egy-egy kis részében akarjuk javítani, egyszerűsíteni.

A fonétikát, mint nélkülözhetetlen alapvető tudományt használják a siketnémák iskoláiban, a hol a néma gyermeket a hangos beszéd használatára tanítják. Ezenkívül fontos a hangképzés pontos ismerete a beszédhibákban szenvedők gyógyítása szempontjából is. Ez utóbbi célra rendez a közoktatásügyi kormány néhány év óta tanfolyamokat a hebegők és más beszédhibákban szenvedők számára. SARRÓ ARTUR dr., e tanfolyam vezetője egy rövid, népszerűen írt füzetben össze is foglalt a szülők és tanítók részére egy kis útmutatást, melyben elmondja, hogy kell a beszédhibáknak elejét venni vagy pedig a már meglevő hibákon segíteni. Előbb röviden, nem tudományos czéllal, hanem úgy, hogy laikus olvasója is megérthesse, szól a beszéd élettani feltételeiről s az egyes hangok képzésmódjáról. Azután bemutatja a gyakrabban előforduló beszédhibákat (dadogás, pöszebeszed, hadarás) és szól gyógyításuk módjáról is.

A siketnémák tanítását tartja szem előtt BIHARI KÁROLY *Gyakorlati Hangtana* (ismertetését l. Nyr. 29: 260) s ugyane czéllal írta meg KLIS LAJOS *Közérdeklő tudnivalók a siketnémákról* című füzetét. E tanulságos és szintén a nagy közönségnek szánt füzetben előbb a némaságról és siketiségről általában szól, azután jellemzi a siketnémák testi és lelki tulajdonságait, majd áttér a füzet főtárgyára, hogy hogyan történjék a siketnémák tanítása. Ebben a fejezetben szól a hangképzésről is s egyenként tárgyalja a magyar nyelv egyes hangjainak képzését, melyek pedig olyan sorrendben, a mint a siketnémák legkönnyebben megtanulhatják. KLIS az egyes hangok képzését általában helyesen jellemzi, csak egy-két állítása ellen van kifogásom. Az *ú*-ról azt írja, hogy a rövid *u*-tól abban különbözik, hogy «képzésekor a nyelv még inkább visszahúzódik s még jobban lelapul.» Ez nem helyes; a rövid és hosszú *ú* képzésekor a nyelv helyzete egyforma, csakhogy a hosszú *ú*-t ejtve a nyelv közepe kissé kidomborodik, ezért nevezem szűk ejtésűnek. Az *ó* kimondásakor a nyelv helyzete nem olyan, mint az *e*-é, hanem mint a zárt *ö*-é. Az *ly* hangot nem kellene külön tanítani a siketnémák iskoláiban, hisz az országnak csak igen kis részén él, mint külön hang. Minek szaporítsuk a szegény siketnéma munkáját felesleges vesződséggel, mikor a magyarság legnagyobb része úgys *j*-nek ejti az *ly*-t. Örüljünk, hogy egy hanggal kevesebbet kell tanulnia.

A külföldi fonétikai irodalom újabb jelenségei közül meg kell említenem, hogy megjelent ROUSSELOT nagy munkájának (*Principes de Phonétique Expérimentale*) második része. Az egész mű ismertetésére akkor fogok visszatérni, ha a befejező rész is megjelent. A ROUSSELOT és NATIER szerkesztésében megjelenő *La Parole* című folyóirat folyton közöl a kísérleti fonétika körébe vágó dolgozatokat. A II. és III. évfolyam egy terjedelmesebb dolgozatot közöl JOSSELYN-től: *Études expéri-*